

Csova Borbála

Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben

Egy csehországi fürdő mindennapjai magyar szemmel

A GRÄFENBERGI VÍZGYÓGYINTÉZET

Tanulmányomban a morva-sziléziai kis fürdővárosnak, Gräfenbergnek (ma Lázní Jeseník), a világ első, 1831-ben alapított hidegvízű gyógyintézetének magyar fürdővendégeit, ottani életüket kívánom bemutatni a 19. század közepén. A fürdő működésének ezt az első, 1831–1851-ig tartó időszakát Vinzenz Priessnitz, az alapító neve fémjelzi. A sziléziai vízorvos nevét ma már sokan csak a hideg vizes borogatások, a priznicelés kapcsán ismerik, azonban nem volt ez mindig így.

Korszakunkban a gräfenbergi fürdőt betegek ezrei látogatták.¹ A vendégek között elsősorban Európa nemességének, katonai és hivatalnokrétegének tehetősebb képviselőit találjuk. Az arisztokrácia, a grófok és bárók jelenléte olyannyira meghatározó volt a kezdeti időkben, hogy Gräfenberget sokszor csak „le monde des comtes”, vagyis „a grófok világa”-ként emlegették (Hofmeister 1958: 13). A betegség azonban alsóbb társadalmi rétegekből is Priessnitzhez kényszerített sokakat, és akadtak fürdővendégek a tengeren, sőt az óceánon túlról (Amerikából, Ausztráliából) is.

A gyógyfürdő rendkívül népszerű volt a magyar nemesség és polgárság körében. A magyar vendégek száma több százra rúg ezekben az években, ami, tekintettel a távolságra és a korabeli utazási körülményekre, igen tekintélyes szám. Adataikat az úgynevezett kurlistákból, vagyis vendéglistákból tudhatjuk meg, amelyeket a Monarchia minden fürdőjében kiadtak. Ezek a lajstromok a vendégek kötelező bejelentkezésnél kitöltött adataira támaszkodtak, és általában a vendég nevét, foglalkozását, a fürdőre érkezés időpontját foglalták magukba. Az igazgatóságnak illet a kurlistát minél sürűbben megjelentetnie, hiszen azok elsősorban a vendégek tájékoztatását szolgálták. Nagyobb fürdőkön idényben naponta, másutt gyakran több napot elemezve vagy hetente nyomtatták ki őket. A névsorokon, adatokon kívül sokszor hirdetések is találhatóak bennük, esetleg menetrendet, a fürdőházak nyitva tartását. A listákat a vendégek által gyakran látogatott helyeken, a nagyteremben, könyvtárteremben tették hozzáférhetővé.

¹ A vízkúra nem 19. századi találmány, gyökerei egészen az ókorig nyúlnak vissza. Priessnitz módszere mégis újdonságként hatott a kortársak körében és nagy tömegeket vonzott Gräfenbergbe. Gyógymódjának sikere többek között egyszerűségében rejlett: elképzelése szerint a betegséget a rossz nedvek okozták, amelyeket az egészséges szervezet könnyen ki tud lökni magából. A szervezet harmonikus állapotát volt hivatva visszaállítani az organizmust mint egészet igénybe vevő vízkúra. Ehhez Priessnitz a vizet mind külsőleg (zuhanyok, lemosások, ülőfürdők, priznic, izzasztás, stb.), mind belsőleg (ivókúra, beöntések) alkalmazta, az eredményesség fokozására aktív mozgást és diétát írt elő.

A Priessnitz vezette gyógyfürdőn a vendégek adatainak hivatalos összegyűjtésére 1838-tól nyílt lehetőség, amikor a Morva-sziléziai Gubernium rendeletére Freiwaldauban (Jeseník korabeli neve) is létrejött a vendégek ellenőrzésére felállított fürdőrendőrség. A kurlisták 1840-től nyomtatásban jelentek meg (Tinzová 1999: 95). A hetente kiadott listákon az említett adatok mellett feltüntették a vendég státuszát, hogy honnan érkezett, mettől meddig tartózkodott a fürdőn, hogy a gyógykezelése alatt a fürdő melyik épületében lakott, és azt is, hová távozott, így forrásértékük jóval meghaladja néhány korabeli fürdő vendéglistáját.

1. táblázat

Agräfenbergi vízgyógyintézet vendégei (1839–1853)²

Év	Vendégek összesen	Összesen	Ebből magyar	Százalék
1839	1577	143		9,06
1840	1392	90		6,46
1841	1304	117		8,97
1842	1182	144		12,18
1843	1050	120		11,42
1844	1080	87		8,05
1845	1004	61		5,64
1846	1020	78		7,64
1847	1143	150		13,12
1848	857	75		8,57
1849	920	104		11,3
1850	1350	158		11,7
1851	1128	91		8,06
1853	509	60		11,78
<i>Összesen</i>	<i>15516</i>	<i>1478</i>		<i>9,52</i>

A vizsgált időszakban a Priessnitz gyógyintézetét látogató magyarok aránya megközelítette a teljes vendégszám tizedét. Ez az arány nagyjából megegyezik a nyugat-csehországi nagy fürdők (például Karlsbad) magyar látogatottságával (Kósa 1999: 88), ami Gräfenberg méreteit, kiépültségét, megközelíthetőségét tekintve igen jelentős arány. Az 1. táblázat segítségével figyelemmel kísérhetjük a vendégszám éves alakulását. Jól látható, hogy az 1839-es év valóban kiemelkedő betegszámmal zárt, ami annak is köszönhető, hogy ebben az évben a kurlisták még tartalmazták a családokkal érkező egyszerű cselédek adatait, ez a következő években már elmaradt. Míg a vendégszám csökkenése az összesített adatok szerint fokozatosan ment végbe, a magyar vendégszám nem

2 A kurlistákat a Jeseníki és Opavai Állami Levéltárak őrzik. (Státní okresní archiv Jeseník, Kurlisty 1839–1853., Státní archiv v Opavi, Fond Lázeorská Policejní Inspekce [LPI] Frývaldov, Inv. è. 1/a [Ohlašovací kniha lázeorských hostů]). A fürdő magyar látogatottságának megállapításához az 1839–1853-ig tartó időszak kurlistáit vettük alapul. A vízgyógyintézet történetét nem ismerők számára talán magyarázatra szorul e választás. 1839-ig a vendégkönyvek csak töredékes formában maradtak fenn, így statisztikai elemzésre alkalmatlanok. Az 1839-es év azonban kiemelkedően sikeres volt a fürdő történetében, sok neves magyar is ekkor érkezik Gräfenbergbe, így mindenképpen jelentős adatokkal szolgál számunkra. 1851 novemberében halt meg Vinzenz Priessnitz, halála zárja le a fürdő első nagy korszakát. Ehhez a „természetes” korszakhatárhoz vettük hozzá még az 1853-as évet, amely jól mutatja, mekkora visszaesést eredményezett a vendégszámban az alapító halála.

2. táblázat

A magyar fürdővendégek társadalmi rétegződése foglalkozásuk tükrében³

	1839	1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1853
Földbirtokos	9	12	14	17	16	9	5	13	17	17	20	33	16	12
Katona	12	11	20	26	16	8	10	15	18	11	18	24	12	8
Hivatalnok	17	16	22	23	19	8	9	3	13	8	20	16	9	4
Jogi értelmiség	22	16	15	11	14	4	4	3	18	10	2	6	8	-
Egyházi értelmiség	3	-	2	3	2	-	-	2	-	3	3	4	1	1
Tanár	2	-	-	-	-	-	1	-	-	1	2	1	-	-
Orvos	4	3	4	4	1	1	-	1	1	-	-	2	1	1
Egyéb értelmiség	2	4	6	4	1	1	-	2	2	1	-	2	4	2
Kereskedő	2	2	2	8	1	3	1	1	3	3	10	5	2	2
Nő	30	20	16	27	30	28	19	17	41	15	17	35	22	11
Egyéb	36	5	12	15	20	25	12	21	24	6	12	25	15	15
Ismeretlen	4	1	4	6	-	-	-	-	13	-	-	5	1	4
Összesen	143	90	117	144	120	87	61	78	150	75	104	158	91	60

3 A táblázatot a kurlistáknak a vendégek által kitöltött, „charakter“ rubrikában található adatai alapján állítottuk össze. A földbirtokos kategóriába kerültek azok a nemesek, akik nem álltak állami szolgálatban, s így megélhetésüket elsősorban földbirtokuknak köszönheték. A katonai, hivatalnoki és jogi kategóriákban is találkoztunk nemesekkel, de ők az önbesorolásnál állami foglalkozásukat tartották fontosabbnak, így mi is e szerint soroltuk be őket. Az egyházi értelmiség kategóriába az egyházi hierarchia különböző fokain álló papok és lelkészek kerültek, akik elláthattak ugyan tanítói feladatot is, de a tanár kategória világi oktratóitól, egyetemi professzoraitól és akadémikusaitól mégis megkülönböztettük őket.

követte ezt a fokozatosságot. Az 1848–49-es években a vendégszám jelentősen csökkent. A magyar vendégeket – amint az a kurlistákból kiderül – a márciusi forradalom híre szólította haza, ám később a szabadságharc, majd az azt követő megtorlások elől sokan a távoli, és így biztonságos vízgyógyintézetbe menekültek. Az otthon *persona non grata*-nak minősülő arisztokrata családok tagjai ekkor különösen nagy számban voltak jelen a gräfenbergi fürdőn. Priessnitz halála következtében viszont mintegy felére csökkent a vendégek száma, mely a következő években is viszonylag alacsony maradt.

A 2. táblázat adataiból jól látható, hogy a magyar vendégek nagy részét szintén az arisztokrácia, illetve földbirtokos réteg, a hivatali és katonai körök képviselői adták. Nem véletlenül, hiszen a hosszú út és az ott-tartózkodás költségeit csak a tehetősebbek tudták vállalni. Jelentős volt még a jogi értelmiség száma. Arányuk a vendégszám alakulásával többé-kevésbé arányosan változik. A magyar vendégek összesítve 238 helységet neveznek meg származási helyül, ebből mintegy húsz nem a történelmi Magyarország területén fekszik, ezekben az esetekben azt a várost jelölték meg, ahonnan éppen érkeztek (a kutatómunkáját betegsége miatt félbeszakító Reguly Antal például Szentpétervárat). A helységnevek között sűrűbben ismétlődnek egyes nagyvárosok nevei. Pest-Budát 252 vendég jelöli meg származási helyéül, Pozsonyból 99 beteg érkezett. Ha nem is ennyien, de sokan érkeztek Sopronból és Győrből, Temesvárról, Nagyváradról és Nagyszébenből. Ennek feltehetően az is oka volt, hogy innen indultak a szervezett csoportok postakocsikkal a sziléziai fürdőre, illetve az orvosoktól, napilapokból itt, a nagyobb városokban értesülhetett leggyorsabban a gyógyulni vágyó Priessnitz híréről. Az arisztokrata családok leggyakrabban (80 esetben) Bécsset jelölik meg lakhelyüknek.

E rövid elemzés után vegyük alaposan szemügyre honfitársaink gräfenbergi életét. Nemcsak azért, mert olyan nevekkal találkozunk a Priessnitznél időző magyarok nevei között, mint Wesselényi Miklós, Reguly Antal, Tompa Mihály, Barabás Miklós, Vahot Imre és Mocsáry Lajos, hogy ne is említsük a Zichy, az Andrássy és a Széchenyi családok tagjait, hanem azért is, mert a magyarok ottlétéről rendkívül sok emlék árulkodik. Priessnitz három lánya magyar főurakhoz ment feleségül, a magyar vendégek halából és nagyrabecsülésük jeleként emlékműveket állítottak a nagy gyógyítónak, ezek közül az oroszlanos emlékmű ma a jeseníki gyógyfürdő szimbóluma. Hogy ottlétüket még kényelmesebbé tegyék, szállodát alapítottak, kutakat, sétányokat építettek a város számára, Casinót, vívótermet, közkertet létesítettek a társadalmi élet felvirágoztatására.

MINDENNAPI ÉLET GRÄFENBERGBEN

A sziléziai vízgyógyintézetet, mivel a település csak 1888-ban kapcsolódott be az európai vasúthálózatba, elsősorban postakocsin lehetett megközelíteni. A postakocsi megadott útvonalon és időben közlekedtek.⁴ A Hohenstadt – Schönberg vonal lehetett e rendszeres járatokat igénybe vevő magyarok által a legfrekvenciáltabb, mert ez a postakocsi gyűjtötte össze a Bécs, Brünn és Olmütz felől érkezőket. Korszakunk

⁴ Egy 1871-es gräfenbergi fürdőkalauz például napi négy rendszeres postakocsi járatot említ (Kapper 1871: 98).

elején ezek a menetrendszerű járatok valószínűleg még nem működtek, szervezett utakról azonban mindenképpen beszélhetünk.

Wesselényi Miklóst rendőri őrizet alatt, titokban szállították Gräfenbergbe, de a naplójában feljegyzett útvonal nagyjából megegyezett a Magyarország felől érkező többi fürdővendég útjával. E szerint a postakocsi Bécsen keresztül, Nikolsburg érintésével ért Brünnebe, ahonnan Olmützön, Migliczen, Krumischnon és Hansdorfon keresztül érkeztek Freiwaldauba. Az út Bécsből – bár a biztonsági előírások miatt éjjel-nappal haladniuk kellett – öt napig tartott. A Gräfenbergbe jutás egy kevésbé előkelő módjáról számol be Hegedüs György parasztember haza írott levele 1838-ból. „A bétsig való gyüvetel postakocsi áto zük helen szenvedilles vót, onnajt a Gyuri sógor kizsért áto az landstrázsa uutra, hunnajt 3 ügen szip zekeren mentünk summasan huzan fehirnipek emberek egyaránti. Iccakának üdejin kocsmákbo terétek, ügen szip idő vót nem ezsett ecer se... Zsok városson áto hun cseh nipek valának hatodnapra meggyüttünk Kravenbergabo.” – írta családjának (Bencze 1959: 35). Tíz évvel később, 1848-ban Tompa Mihály gőzhajón „hánykolódott” Pozsonyig, majd Bécsből, feltehetően az 1839–41 között kiépült „ausztriai vonalon”, vasúton jutott el Olmützön keresztül Hohenstadtig, ahonnan már a helyi postakocsi járatok valamelyikét vette igénybe.⁵ A hosszú, nehézkes és fárasztó utazás ellenére sokan kerekedtek fel hazánk-ból is a Priessnitznél való gyógyulás reményében.

A többnapos zötykölődést vállalók, ellentétben a Monarchia többi fürdőjével, még abban sem lehettek biztosak, hogy Gräfenbergbe érkezve megfelelő szállást találnak. A házirendben ugyan benne volt, hogy „a megérkezőnek előre megrendelt szállása töstént kimutattatik” (Munde 1838: 47), a gyakorlatban ez azonban másképp működött. Karl Munde szerint (és ebből nyilvánvaló hogy sokan próbáltak élni a lehetőséggel), nem érdemes előleget, foglalót küldve szobafoglalással próbálkozni, hiszen maga Priessnitz sem tudhatja előre, mikor és hány szoba üresedik meg. Hangsúlyozza, hogy a fürdőre igyekvők, jól teszik, ha a lehető legkorábban, még jóval a szezon beköszönése előtt érkeznek meg, hogy szálláshoz jussanak (Munde 1838: 22). A kezdeti helyhiánnyal küszködő Gräfenbergben a szobafoglalás egy tipikusnak mondható módjáról olvashatunk Barabás Miklós visszaemlékezésében. Barabás 1839 májusában érkezik meg a fürdőbe, ahol egy aprócska padlásszobát kap, amelynek „három oldala az ajtóval együtt deszka volt, a negyedik oldala pedig zsindefödél. Világítása nagyon szerény volt, éppen nem műteremnek való, mert más ablaka nem volt, mint egy kiütött zsindef helyébe beillesztett üveglap. Arra, hogy az ember izzadjon és aludjék elég volt, de sem írni, sem olvasni nem lehetett benne” (Barabás 1944: 163). A jobb körülményekhez szokott festő pár nappal megérkezése után, egy magyar fürdővendég, Friedrich May udvari titkár segítségével azonban gyorsan segítette a helyzetet. Előbb önhatalmúlag elfoglalták egy elutazó ismerős szobáját, majd elmentek bejelenteni Priessnitznek a változást, aki, miután Barabás kimentette egy kellemetlen helyzetből, szemet hunyt a szobaügy felett.

A fürdő befogadóképessége az évek során fokozatosan bővült. 1838-ban, fent Gräfenbergben még csak körülbelül száz vendégnek tudtak helyet biztosítani, a többieknek a városban kellett szállást keresniük. A fenti lehetőségek közül Priessnitzék

⁵ Tompa 1848: 1. levél

emeletes lakóháza volt a legkedveltebb, amelyben 20 beteg számára biztosítottak helyet. Ez a 175-ös számú kórház szerepel leggyakrabban a kurlistákon a vendégek szállásaként. Akik nem fértek el a kórházban, kénytelenek voltak a szomszédoknál meghúzni magukat. 1839-re azonban felépült az új épület, a Hrad („vár”), amelyben a későbbi bővítés után akár ezer embert is el tudtak szállásolni. Sokan, elsősorban a – Tompa elnevezésével – kevésbé „dühödt Priessnitzisták” inkább a városban kerestek szállást, távol a tüztől, egy kicsit szabadabb életet biztosítva maguknak. Munde szerint a freiwaldai háztulajdonosok felkészültek a gyógyvendégek fogadására, minden háznál berendeztek ugyanis egy-két szobát az idegenek számára (a férőhelyek száma 1838-ban körülbelül 150 volt). A szállás, az utazáshoz hasonlóan, a vendég anyagi helyzetétől függött. Hegedüs György például hatodmagával, magyarok társaságában lakott, míg Wesselényi Miklós a főtéri Korona Szállóban két szobáért 10 forintot fizetett hetente. Barabás a betegkönyv bejegyzései szerint az aprócska padlásszobáért heti 1 forint 30 krajcárt, a később elfoglalt szobáért heti 2 forint 30 krajcárt fizetett.

A harmincas évek derekára a vendégek számának növekedésével a városi magisztrátus, amelynek a fürdőre érkező idegenek ügyeivel is foglalkoznia kellett, már nem tudta megfelelően ellátni feladatát. Hosszas szervezés után, 1838-ban jött létre a Gräfenbergi Fürdőrendőrség, amely már egyedüli felelőse volt az idegenrendészeti ügyeknek. Működése azonban ennek is csak a fürdővendégek által sűrűn látogatott nyári hónapokban volt biztosítva, télen újra a városi magisztrátus vette át az ügyek intézését. A fürdőrendőrség elsősorban hivatali feladatkörrel bírt, így kevésbé meglepő az a tény, hogy mindössze egy fogalmazóból és néhány csendőrből állt. A hivatal létrejöttével lépett életbe a Monarchia többi fürdőjén is bevezetett módszer, miszerint feladatkörük a vendégek – elsősorban az idegenek – megfigyeléséből állt, valamint abból, hogy felügyelik a bejelentkezési lapok pontos kitöltését. Minderről írásos beszámolókat kellett küldeniük az Opavai Járási Hivatalnak és a Morva-sziléziai Guberniumnak is.

Minden háztulajdonosnak, aki idegenek részére szállást adott, büntetés terhe mellett, három órával a vendég megérkezése után a kitöltött bejelentőlapjal jelentkeznie kellett a fürdőrendőrségnél. Az újonnan érkező vendégeknek útleveleikkel, vagy valamely hivatalos írással kellett magukat igazolniuk, megnevezve jövetelük célját is. Adataikat, amelyekre a helyi fürdőrendőrség is igényt tartott, továbbítva azokat Opavába, illetve a Guberniumnak, a fürdőkben meghonosított kurlistákon láthatjuk viszont. A freiwaldai városi magisztrátus által hetente kiadott, 1840-től nyomtatott vendéglistákat a fürdő közönsége is láthatta. Egy-egy példányát a vendégek által sűrűn látogatott helyeken, a kaszinóban, a gyógyépület nagytermében, esetleg a cukrászdában tettek hozzáférhetővé.

A gyógyvendég első napja a fürdőn a vízzel kezdődött. Priessnitz igyekezett a beteg szervezetet hétköznapi állapotában vizsgálni, így a betegnek első éjszakáját az otthon megszokott körülmények között kellett eltöltenie, reggel úgy kelnie és reggeliznie, mint általában szokott. Ezek után kerülhetett sor a bőr hidegvízre való reakciójának vizsgálatára és a kúra elrendelésére. A Priessnitzcel való első, komolyabb találkozás mindenkiben maradandó élményt hagyott, érdekes megfigyelni, ki hogyan reagált a szűkszávú vízorvos viselkedésére. Bezerédi Gergely, amint egy levelében beszá-

mol az esetről, megérkezése után egyszerűen az utcán szólította meg Priessnitzet és előadta neki panaszait (Bencze 1959: 32). Priessnitz másnap reggel a szállásán kereste fel a költőt. „A kádban, melyben egy arasznyi langyosvíz vala, megdörzsölt kezeivel, s e kísérlet után rendeléseket tőn” – írja családjának Bezerédi (Bencze 1959: 32). Hegedüs György levele részletesebben számol be a vizit-élményről. „Füzettem előlegbe harminc váltóforéntot másnap begyött a Prigzics, nix dájcs asszontam, nevetett. E fenyé nagy kádba ütöt az szógávó póregatyábo, kezét a hátomra tete meg lábominát fogta. Inakásámat tapogatta bévül má pözsgött a vir azondom má javulog is.” – hangzik a beszámoló (Bencze 1959: 35). Tompa Mihály már kevésbé volt elégedett, csalódottságát egy Litkei Tót Péterhez írott levelében így fogalmazza meg:

Míg jöttem ide, úgy gondolkoztam Priessnitz felől, mint aki Isten tudja, hogy összevissza nem tapogat, s mint elcsodálkoztam, midőn az első kezelésnél (dörzsölés, Abreibung) alig vetett rám egy futó pillanatot, bőrön nem nézte, nem tapogatta — mit nem tudom, hol olvastam róla, — megmondta a fürdőszolgának, mit tegyen velem, s azzal elment. Innen barátom, kételyben vagyok: vajjon lángész-é Priessnitz, ki csak ránéz az emberre s tudja, hányat tütött az óra, vagy a legeggyűbb molnárként ráereszti a vizet organismusunkra, úgy szólván éltünk kerekereire: s a jó vagy rossz következmény magától fejlődik ki?⁶

Érdekes megfigyelnünk, hogy Tompa 1848-ban már a terápiára gondosan előre felkészülve érkezik, a kúra menetéről viszonylag pontos információi és elképzelései vannak, köszönhetően a sziléziai fürdőről megjelent irodalomnak. A Hegedüs és Tompa által is említett fürdőszolgát Priessnitz rendelte a beteg mellé. Az ő dolga volt a gyógyvendégnek a hajnaltól körülbelül délig, egyes esetekben egész nap tartó fürdőkúrában segítségére lenni, a vizet előkészíteni, borogatásokat cserélni, a dörzsölést végezni, stb. Nem tudni pontosan, hány környékbeli fürdőszlegény állt a betegek szolgálatára, de valószínűnek tartható, hogy több munkájuk akadt, mint amennyivel egyszerre meg tudtak birkózni. Munde figyelmezteti a Gräfenbergbe látogatót, hogy nem árt, ha cselédet hoz magával, mert a „gräfenbergi legények nem igen vetélkednek a kész szolgálattételben” (Munde 1838: 48). A gyógyvendégek legszorosabb, legbarátibb kapcsolata mégiscsak velük alakult ki, hiszen a nap nagy részét együtt töltötték. Tompa és Wesselényi is jó barátságba keveredett a rendelkezésükre bocsátott fürdőszlegényekkel. A melankolikus, bezárkózásra hajlamos költő elutazásakor egyedül fürdőszolgáját, „Félix polgártársát és barátját” siratja meg.⁷

A vendégek napirendje, bár nagy vonalakban ugyanaz lehetett, meglehetősen egyéni alakult a Priessnitz által kirótt gyógykúra miatt. A házirend is figyelmeztetett arra, hogy az étkezések időpontja, elsősorban a reggeli és a vacsoráé, a kúra elsődlegessége miatt változhat. A már ismerős magyar vendégeink beszámolóiból képet alkothatunk a fürdővendégek mindennapos programjáról, a gräfenbergi terápia menetéről. Bezerédi, akit köszvényéből próbáltak kigyógyítani, például hajnali 5 órakor kezdte a napot izzadással (Bencze 1959: 32). Az inas hideg vízbe áztatott és kifacsart lepedőbe tekerte, majd alaposan betakarta pokrócokkal és egyéb ruhaneművel. Húsz percet tölt így, majd újabb vizes lepedőzés következett egy órán keresztül, hogy a teste kellőképpen felmelegedjen. Ezután a hideg vizes kádfürdő következett, majd viszonylag lengén öltözve, 7 óra körül

⁶ Bisztray 1962: 81.

⁷ Tompa 1848: 12. levél

egy közepes hosszúságú séta. Ekkor kellett mozgás közben elfogyasztani az előírt, Bezerédi esetében nyolc pohár vizet, amit a főforrásból vettek. A sétából való visszatérés után, körülbelül 9 óra tájban következhetett végre a reggeli, mely tejből, vajból és a speciális, sovány, gräfenbergi kenyérből állt, amelynek ízét Tompa Mihály igencsak sérelmezte, megjegyezvén, hogy néhány miskolci kenyérsütő könnyűszerrel meghódítaná a sziléziai fürdőt és környékét.⁸ A reggeli pihenő után folytatódott a séta és a vízivás, majd ennek újabb, 20 perces megszakítása hideg vizes kádfürdő formájában, hogy ezt ismét séta és ivókúra kövesse. Ebéd után 3 óra tájban újból Bezerédinél termett az inas, hogy a hajnali lepedőzést folytassa. A fürdés után „hegyen-völgyön lőt-fut” este 6-ig, vacsorázni nem vacsorázhat, helyette hidegvizes lábfürdőt vesz, és újra sétálni indul. A tortúra másnap hajnalban újra kezdődött, s ezen eredményes előkúra után pár nap múlva már a zuhany alá is állhatott az ember.

Wesselényi, aki mindent megtett szembaja gyógyításának érdekében, hajnali 4-kor kezdte a napi kúrát, 5–6 órát is eltöltve priznicbe bugyolálva (Trócsányi 1965: 449). A hatalmas testi és lelki erővel bíró férfi az előírt 2–3 perc helyett 10–12 percet is eltöltött a hidegvízben, majd hosszú, több órás sétákra indult, naponta kétszer zuhanyozott és a legszigorúbb diétával sanyargatta magát. Húst csak vendégségben evett, egyébként tejtermékeken élt. Naplójában egy helyütt megjegyzi, hogy a diéta már elérte hatását: „fent a gräfenbergi ebédnek nézője valék, az étkek és evés látványa már nem ingerel” (Wesselényi naplója: 1839. július 9). Wesselényi tűrőképessége messze felülmúlta a többi vendégét. Bezerédi például beszámol egy szintén Priessnitznél gyógyuló rokonáról, aki a vizes lepedőkbe, priznicbe csavarást „nem tűrheti, nyomban rosszul lesz, és szorongatásban van, s kiáltoz a pokróc és ágyi ruha asztag alól, hogy eresszék ki, ő fogat és megy haza.” (Bencze 1959: 34).

Amit nem a kúra menete határozott meg a gräfenbergi vendégek életében, azt szabályozta a házirend. Ez aprólékosan kiterjedt a fürdőbe érkezők hivatalos bejelentkezési kötelezettségére, a hozott cselédek tartására, a szobákban található bútorzat számbavételére, a fürdő kádjainak és fürdőlehetőségeinek felsorolására, és ezek szakszerű használatára, a fürdőszolgák kötelességeire, és a nekik szánt borra való átadásának módjára, az ebédnél való pontos megjelenésre, a fürdői társas élet normáira, a tiltott hazárdjátékokra, az esti kötelező takarodóra, stb. (Hofmeister 1958: 16). Egy szóval igyekezett mindent aprólékosan szabályozni, a vízgyógyintézet hatékony működése érdekében. Priessnitz ezzel a közszemlére tett házirenddel akart megszabadulni az intézet vezetésével járó szervezési problémáktól, hogy idejét és erejét a gyógyításnak szentelhesse.

Megérkezése után a vendég szobájában vagy kamrájában az alábbiakat találta: szalmaágy, asztal, szék, tülkör, gyertyatartó, vizespalack, pohár, éjjeli edény, a borogatások nedvesítésére is szolgáló mosdótál, csizmatakarító. Munde megjegyzi, hogy a szobák szegényes, puritán berendezése sokszor váltja ki a megérkező vendégek nemtetszését, egyesek még az újságok hasábjain is hangot adtak elégedetlenségüknek (Munde 1838: 23). A fürdő feltétlen híve azonban rámutat arra, hogy a kúra egyrészt alig fél óras szobában tartózkodást enged a betegnek, így aztán még ezt a kevés bútort sem igen tudja az ember kihasználni, másrészt a szobákban való fürdés, izzasztás, és a kúra

⁸ Tompa 1848: 7. levél

további, szobához kötött elemei csak kárt tennének a szebb, elegánsabb bútorzatban, amelyeknek egyébként sincs semmi befolyásuk a gyógyulásra, és csak feleslegesen drágítanak meg a gräfenbergi életet. (Munde 1838: 23). A felsorolásból kiderült, hogy az ágybetét nem tartozott szorosan a szoba felszereléséhez. Ágyneműt, dunyhát, párnát, törölközőt pénzért kölcsönözhetett a rászoruló, ám áruk elég borsos volt, ráadásul senki sem garantálta tisztaságukat. (Munde 1838: 42). Ezért nem volt ritka, hogy a Gräfenbergbe érkezők ezekkel az alkalmatosságokkal a hátukon toppantak be a fürdőbe, az útikönyvek, illetve ismerőseik tanácsát megfogadva. Így tett Hegedüs György is, levelében megjegyezve, hogy „Dunyhá, pakaróc ügen komotos hogyhát hoztam” (Bencze 1959: 35). A Gräfenbergben hosszabb időre berendezkedő, tehetősebb Wesselényi helyben csináltatott magának ágytakatót. Tompa Mihály is felhívja erre a figyelmet egyik fürdőlevelében: „Gräfenbergbe, kivált a férfi ne hozzon sok ruhát, de annál több fehérneműt és ágybelit. Ne ijedjen meg a duzzadt párnázattól, ha kétszáz mér-földnyiről jön is, gőzösön és vaspályán csekélységet fizet érte, s ösment tiszta ágya lesz, ellenben ha nem hoz, Isten tudja hány beteg által használt ágya lesz.”⁹

Ami a gräfenbergi életet valóban megdrágította, az a kiegészítő szolgáltatások ára volt. Freiwaldau városa (textilgyára mellett) a Gräfenbergbe érkező betegek közül élt. Tompa Szemere Miklósnak írt levelében elkeseredetten panaszkodik a minden képzeletet felülmúló drágaságról, amely így lehetetlenné teszi, hogy hosszabb időt maradjon Priessnitznél (Bisztray 1962: 80). Fürdőlevelében már kissé higgadtabban vázolja az ottani viszonyokat: „Kivéven néhány tehető embert, el lehet mondani azt, hogy az itt lakók Priessnitz után élnek. A mesteremberek, kereskedők, gazdasszonyok, fuvarosok, tej és vajáruló gazdáknak a gyógyvendégek tartják a lelket... Minden csekélységnek három ára van itt, a mesteremberek készítményei felette rosszak és méregdrágák. A bőrt nyúznák le a gyógyvendégekről, ha lehetne. Így aztán nem csoda, 40–50 pengő forintból alig jön ki az ember havonként.”¹⁰

A fürdők, zuhanyozások, izzadások, séták verkljét az étkezések szakították meg. A reggeliről és a vacsoráról már röviden szó esett, ezek időpontját a kúra szabta meg. A menü általában tej, vaj, kenyér, esetleg túró volt, kevésbé változatos, ám a gyomrot kímélő ételekből állt. A hajnal óta talpon lévő betegek számára a déli ebéd egyáltalán nem lehetett korai, ekkorra kellett összegyűlniük a vendégeknek a Hrad étkezőtermében, amelyben bőven volt hely több száz ember számára is. A termet a kezdeti időkben nem lehetett fűteni, ezért télen egy kisebb, fűthető helyiségben zsúfolódott össze az ebédelni vágyó tömeg, amit a szabad levegőhöz, tágas terekhez szokott gräfenbergi gyógyvendégek meglehetősen nehezen viseltek (Munde 1838: 27).

Mind Munde, mind Tompa kiemeli, hogy a gräfenbergiek étvágya feneketlen. Munde a heti 4 forintot az élelemre egyáltalán nem drágállja, sőt: „Gräfenbergben mód felett eszik az ember, s rendszerint mindenki többet, mint amennyivel éhségét lecsillapíthatja. Az élelem amellet jó és nagy mennyiségű, az étvágy pedig mindig rendkívüli, minek oka a sok mozgás, gyakori friss vízivás, ferdés, s leginkább az erős izzadás...” (Munde 1838: 43). Tompa is hasonló tapasztalatokról számol be fürdőlevelében: „Priessnitz nagyterme, barátom! az étvágyak országa. Soha nem láttál életedben olyan

⁹ Tompa 1848: 5. levél

¹⁰ Tompa 1848: 12. levél

evést, minőt a víz által kiéhezett, folytonos mozgás által meghajtott nép teszen!”¹¹ Munde feljegyzése szerint délben általában húsleves galuskával, sóbafőtt tormával vagy valamiféle mártással, sült, pecsenye szilvával, krumplival, becsinált, különféle tésztaleműk, sütemények, (rétes, fánk, lepény), rizskása, olaszkáposzta, zöldségek és „közkenyér” (barna kenyér) kerülhetett az asztalra. Tompánál húsról, főzelékről és süteményféléiről olvashatunk, megjegyzi, hogy levest sosem kaptak. Az ételt, a priessnitzi elveknek megfelelően, langyosan vagy épp hidegen tálalják, a meleg folyadék, és egyáltalán a meleg ugyanis csak gyengítette a szervezet ellenálló képességét. Priessnitz, aki maga is együtt ebédelt betegeivel, nagyon szigorúan vette az ebédnél való megjelenést. A házirend előírta, hogy csak azok a betegek vitethetik szobájukba az ételt, akik betegségüknél fogva mozgásképtelenek, vagy testi hibáik miatt nem tudnak az asztalnál, a társasággal együtt étkezni. Számukra a fürdőszolgák vitték ki az ebédet, a többieknek, még ha saját cselédeikkel szolgáltatták volna is ki magukat, meg volt tiltva a különcködés. Priessnitz előírta, hogy a szobájukban étkezők gondoskodjanak saját edényekről, mert azt nem tud nekik biztosítani, valamint személyesen vele egyezkedjenek az ételákról, „mert az étkek ilyes elosztogatásában kára van” (Munde 1838: 49).

Az egyszerű kosztot ki-ki a maga módján igyekezett kiegészíteni. A tehetősebbje, ha a szigorú kúra engedte, fényűző vacsorákat rendezett, ahol – mint az Wesselényi feljegyzéseiből kiderül – gyakran és nagy előszeretettel fogyasztottak például pisztrángot. Leginkább az édesség és a gyümölcs hiányzott a betegeknek, elsősorban a hölgyeknek. Freiwaldauban, a főtéren működő cukrászda nagy népszerűségnek örvendett a kocsmától, alkoholtól eltiltott vendégek körében. Kekszei, süteményei nemcsak a gyengébbik nem körében arattak sikert, Wesselényi is be-betért néhányszor, hogy a cukrászdában hozzáférhető újságokat olvasgatva 1–3 forintért édességet vásároljon. Mivel e finomságok, elsősorban a gyümölcs, szintén sokba kerültek, nagy értéke volt az otthonról küldött csomagoknak. A fiatal Benke Rozália, Laborfalvi Róza törvénytelen lánya, aki feltehetőleg tüdőbaját gyógyíttatta Gräfenbergben, haza írott levelében első helyen emlékezik meg az édesanyja által küldött befőttéről, ami a távoli, zord időjárású, téli magányba zárt fürdőhelyen az egyedüli vigaszt nyújtotta a kis Rózának: „Kedves Édes jó Mama, a befőttöt megkaptam, oly jól esett, hogy én nem tudom leírni, hogy a mama gondolt rám... A befőttel úgy gazdálkodom, hogy csak három szemet eszem napjában.”¹² Sokakat azonban eltiltott Priessnitz az efféle nassolástól, egyeseket még a főétkezésektől is. A szigorú diétára fogott betegek egy idő után megszokták az éhezést, ők az étkezések idejét hosszú sétákkal, vagy különféle fürdőkkel igyekeztek kitölteni, éhségüket tejjel, túróval csillapították. Tompa megemlékezik a diétás kozstról is.

Van itt egy drágalátos sütemény, Priessnitz kenyérnek hívják. Alighanem soványabb annál, mint néhány udvarban az agarak, sőt annál is, mit a cselédek sütnék. Ha valakinek a gyomra igen el van gyengülve, fáj, rángása van, nagy étvágya nincs, Priessnitz kenyeret kell ennie savanyú tejjel, és okvetlen helyre jön. Nem zsömlye vagy köménymagos leveske jár itt a betegnek, hanem masszív gombócok! Hadd birkózzék a gyomra, úgy erősödik. Olyan betegek jönnek ide gyakran, hogy a legkönnyebb eledelt sem képes többé megbírni a gyomruk, s néhány hét múlva esznek, mint a farkas, éspedig húst.¹³

11 Tompa 1848: 4. levél

12 Oltványi 1975: 447.

13 Tompa 1848: 4. levél

A gräfenbergi gyógyvendég minimális szabadidejében többféle szórakozási lehetőségnek hódolhatott. A sziléziai fürdőn sem hiányozhattak a Monarchia-szerte kedvelt színházi produkciók, bálók, a fürdőzenekar játéka, illetve a könyvtár és olvasóterem, amelyek szintén hozzájárultak ahhoz, hogy Gräfenberg szép lassan gyógyintézetből fürdővé válhatott. A társasági élet központjául a Hrad nagyterme szolgált. Tompa ott tartózkodása alatt a terem egyik szögletében már zongora állt, amelyen nyugodtan játszhatott bárki. A hírekre éhes vendégek szintén ebben a teremben töltekezhetnek fel az olvasósarokban elhelyezett újságokból. Gräfenbergbe több nemzet hírlapjai jártak, több nyelven, persze a metternichi szigor elvei szerint gondosan megválogatva. Tompa, aki szívesen töltötte olvasgatással szabadidejét, epésen jegyzi meg, hogy „az újságok közül eddig csak a Jelenkor jár ide, mert a mély bölcsességű politika nem engedett a Pesti Hírlapra előfizetni”.¹⁴

A fürdőkönyvtár, bár a határon tilos volt könyveket átvinni – „a gyanútalan irományokat azonban általbocsátják a határszélen” – tudjuk meg (Munde 1838: 45), mégiscsak a vendégek adományaiból gyarapodott. Az 1840-es évek végén már körülbelül kétezer könyvet számlált a gyűjtemény, melyben Tompa, legnagyobb meglepetésére, egyetlen magyar nyelvű könyvet sem talált. Német fordításban volt meg Eötvös *Carthausi*-ja, illetve Széchenyi egy – meg nem nevezett – munkája. Az első magyar nyelvű művet, Arany János *Toldiját*, Tompa Mihály ajándékozta a könyvtárnak 1848-ban. A fürdőkönyvtár az utóbbi, több mint százötven évben a történelem változásaival többször élt át szanalást, a könyvek nagy részét széthordták.

A Monarchia nagyobb fürdőin elengedhetetlen, a promenádok menti pavilonokban, esti multságokon játszó zenekart Gräfenbergben is megtaláljuk. Ha szakképzett zenész és színész nem akadt a közelben, a gyógyvendégekől verbuváltak előadóművészeket. A biedermeier kor házi zenélésben és irodalomban jártas előkelő ifjú hölgyei és fiatalurai szívesen adtak ízelítőt tudásukból ilyen alkalmakkor. 1843. október 10-én például Bellini, Rossini, Donizetti, Mozart és Schubert művek szerepeltek műsoron.¹⁵ A programot, tekintettel a soknyelvű vendégseregre, angolul, németül és franciául olvashatta a közönség. A házi hangversenyek bevételét általában jótékony célokra ajánlották fel. Az előadások színvonala olykor kívánnivalót hagyott maga után, de, mint azt Tompa maga is megjegyzi „ilyen helyen nem annyira a művészetet, mint a főczélt kell tekinteni”.¹⁶

A kurlisták névsorának „foglalkozás” rubrikájában többször találkozunk a Schauspieler, vagyis színész bejegyzéssel. A néhány fős, legtöbbször házaspárok alkotta vándortársulatok szolgáltatták Gräfenbergben a színelőadásokat. A társulatok általában Pestről, legalábbis Pest felől érkeztek, csak pár hétig maradtak, majd Prága illetve Bécs felé folytatták útjukat, hogy ott is szerencsét próbáljanak. Wesselényi naplójából kiderül, hogy körülbelül kéthetente, de havi egyszeri alkalommal mindenképpen volt színházi előadás a fürdőn. Hetente egyszer, vasárnap esténként, a házirend szabályozta takarodó 10 óra helyett sokszor hajnalig elhúzódott. Ezeken az estéken a freiwaldai fürdőzene-

14 Tompa 1848: 7. levél. A *Jelenkor*, amely gróf Széchenyi István közbenjárására jelenhetett meg a radikális hangú *Pesti Hírlappal* szemben a mérsékeltabb politizálás híve volt.

15 Státní archiv v Opavi (SAO), Fond Lázeòská Policejní Inspekce (LPI) Frývaldov, Inventarní èislo 32. Èislo krabice. 3., No. 66.

16 Tompa 1848. 4. levél

kar mulattatta a táncolni vágyó közönséget. A bálakat a „lövőteremben”, a Hrad új termében, és nagytermében rendezték. A hagyományos vasárnapi összejöveteleket a különleges alkalmak apropójából rendezett bálók tették színesebbé, ilyenek voltak például a Priessnitz névnapja alkalmából rendezett mulatság, a farsangi bálók, vagy a „Császár születése” bál, amikor az est fényét emelendő tűzijátékkal is szórakoztatták a közönséget. A bálokon a belépődíj mellett gyakran tettek felajánlásokat is „nemes célokra”. Egy átlagos báli este Wesselényi naplója szerint 1–5 forinttal vékonyította az ember pénztárcáját, ehhez képest rendkívül drága mulatság volt a Vince-napi bál, amelyre 44 forintot adott ki Wesselényi, míg az V. Ferdinánd császár születésnapja alkalmából rendezetre „csak” 20-at (Wesselényi kiadási könyve: 1842. március 27.).

Gräfenberg klímája ritkán kényezteti el a turistát. A hideg időjárás egyedül a praktikus összeállított ruhatár és a rengeteg mozgás ellensúlyozhatta. A sziléziai fürdőre igyekvőket ruházkodási tanácsokkal is ellátta Munde:

Említenem kell, hogy a Gräfenbergbe szándékozó ne terhelje pakkját sok szép öltözettel, inkább csak kényelmességre nézzen, mivel ott a külső cziczomára senki sem ügyel, nincs is reá idő. Inkább tanácsolom, hogy a helyett hozzon magával vagy 6 lepedőt, néhány asztalkendőt, több használt golyosdarabokat borítéknak (borogatásnak), egy csomó kendőt, két pár pántoflit, egy pár erős vízbe való csizmát, egy meleg jáponikát (Schlafrock), mely kivált a zuhanyferdés után jó szolgálatot teszzen egy köpönyeget.” (Munde 1838: 45).

Tompa is megemlíti egyik fürdőlevelében, hogy a gräfenbergi vendégsereg öltözködésére mindkét nemnél az egyszerűség jellemző. Kissé meglepődve a látványtól feljegyzi, hogy a betegek, fittyet hányva a jó ízlésnek, sokszor ingujjra vetkőzve, mitőbb, kalap nélkül száguldoznak futóbolondok módjára az erdei ösvényeken. Benke Róza édesanyjának írt leveleiből azért kiderül, hogy a hölgyek nagy része a rideg körülmények ellenére igyekezett megőrizni nőiességét ruhatárában, öltözködésében is. A biedermeier ilmet azonban esetünkben praktikus szempontok is befolyásolták. A csinos báli ruhák, és divatos télikabátka helyett kénytelenek voltak a gräfenbergi télre berendezkedve a legszükségesebbekkel beérni.

WESSELÉNYI GRÄFENBERGBEN

A gräfenbergi vízgyógyintézet a kezdeti időkben sokban eltért a Habsburg Birodalom többi fürdőjétől. A különbségek elsősorban jellegéből adódtak, nem a nyári szabadság kellemes eltöltését, a polgári, városi életmódtól való elszakadást, esetleg eladósorban lévő kisasszonyok és partiképes fiatalemberek találkozási lehetőségét ígérte vendégeinek, hanem sok esetben az utolsó szalmaszálát egészségük helyreállítására. Az, hogy a szigorú vízgyógyintézet az 1840-es évek végére világhírű és színvonalas fürdővé válhatott, amely becsülettel megállta helyét a Monarchia többi nagy fürdőhelye mellett, azoknak a városszépítő, városfejlesztő változásoknak köszönhető, melyeknek úttörő szorgalmazója báró zsidói Wesselényi Miklós volt.

Hogyan került Gräfenbergbe Wesselényi? Az ellene felhozott hűtlenségi perben 1839. február 8-án a királyi tábla háromévi fogházbüntetésre ítélte, melynek letöltését

súlyosbodó egészségi állapota ellenére a budai várban kezdte meg. Lenhossék Mihály Ignác országos főorvos hiába bizonyította már 1838. augusztus 30-án, hogy az államférfi balszeme farkashályog miatt megvakult és a hályog a jobb szemén is kialakulóban van, Wesselényi maga sem volt hajlandó kegyelmi kérvény benyújtására. Helyette barátai jártak közben a hatóságoknál. Deák Ferenc, aki saját egészségi állapotával is rendkívül sokat és gondosan foglalkozott, még V. Ferdinánd elé is járult kérésével, hogy Wesselényi gyógykezelésének idejére függesszék fel a büntetést. Március 21-én érkezett meg a büntetés hat havi megszakításának engedélyezése, miszerint Wesselényi megkezdheti szembajának gyógykezelését Gräfenbergben és Freiwaldauban, Priessnitz irányítása mellett (Miskolczy 1976: 52). A szigorú biztonsági rendszabályok kidolgozása és a gräfenbergi vendégsereg ellenőrzése után, április 11-én indulhatott útjára a Wesselényit váltott lovakon, titkosrendőrök társaságában szállító postakocsi a sziléziai fürdőhelyre. Wesselényi 1839. április 17-én érkezett Freiwaldauba, ahol kisebb megszakításokkal négy évig, 1843-ig marad. A kitartó kúra hatására látása, egészségi állapota átmenetileg javult. Végül, hosszú idő elteltével kegyelmet kapott és hazamehetett. Amikor 1844 nyarán teljesen megvakult, Zsibón marad, és csak 1848. október 8-án tért vissza Gräfenbergbe, ekkor már feleségével, Lux Annával és két kisfiukkal. A fürdőn 1850 április elejéig maradtak, majd Bécsből hajóval indultak haza. Útközben, április 19-én magas láz tör ki rajta, és április 21-én meghalt.

Wesselényi mintegy hat évet töltött Gräfenbergben, az első négy évben rendkívüli aktivitással vetette bele magát a fürdő és a város életébe. A „szenvedélyes gazda, kertész, lovas, vadász, lövő és vívó” – ahogy egy helyütt magát jellemzi (Ferenczi 1904: 294), nem ülhett olbe tett kézzel a priznicek, hidegzuhanyok és fürösztések között. Sokoldalú műveltsége, érdeklődése és tenni akarása megérkezése után nem sokkal a gräfenbergi társas élet egyik központi alakjává avatta, s ha már nem politizálhatott, a fürdő környékének építésén, szállításán, a társasági élet felvirágoztatásán fáradozott. Kaszinót szervezett, vívótermet alakított ki lakásán, angolparkot létesített a városközpont közelében, vízvezetéket és közutakat harcolt ki a város számára, sétautat létesített a fürdő és a város között, részvényes alapon uszodát építtetett, valamint emlékművet állíttatott a magyarok nevében Priessnitz és a vízkúra előtt tisztelgve.

Naplójának feljegyzései szerint az energiával teli báró fáradhatatlanul haladt előre a szervezés, építtetés terén. A sort a Casino megszervezésével kell kezdenünk. A báró naplójegyzetei általában egyszavas, vagy csonka mondatok, ebben az esetben például: „Casinora ülés”. A bejegyzés 1839. május 5-én, tehát megérkezése után pár héttel szerepel először a naplóban. Hogy kik gyűltek össze ekkor, és a fürdőnek pontosan melyik épületét, termét választhatták üléseik színhelyévé, egyelőre nem tudjuk. Az alakuló gyűlés Wesselényi szállásán, Freiwaldauban, a főtéren álló Korona Szállóban volt. Rögtön az ezt követő két napon, május 6-án és 7-én is összeültek, itt szavazhatták meg a tagsági díjat, amely a napló szerint ekkor 8 forint volt. Ez a kezdő összeg, amely természetesen egyfajta cenzusként is szolgált csak a „Casinoverein”, vagyis a Casino Egyesület megalakulási díja volt. 1839. július 1-től az összeg már havi 3 forintra rúgott, a tagdíjat a hónap első napjaiban kellett befizetni (Krause 1999: 71). A viszonylag magasan megszabott összeg csak a legtehetősebbeknek engedte meg, hogy az egyesület tagjai lehessenek. Mocsáry Lajos Regulyhoz írott egyik leveléből kiderül,

hogy 1847 novemberében a taglétszám elérte az ötvenet.¹⁷ Júliusban itt terjeszti elő Wesselényi a kutak és az emlékmű felállítását irányzó ötleteit, és itt szavazhatták meg a befizetendő összegeket is. A Casino tehát nem csak az újságolvasás, szivarozgatás, elegáns kártyapartik helyét és az előkelő társaság különvonalását jelentette.

A Casino megszervezése után kerülhetett sor Wesselényi többi tervének megvalósítására. 1839 júliusában javaslatot tesz az újonnan alakult társaság előtt, hogy a Gräfenbergben tartózkodó magyarok állítsanak emlékművet Priessnitznek (Trócsányi 1965. 450). Ötlete támogatásra talált, így azon melegében „Emlékműállító Egyletet” hoznak létre, a választmánynak Wesselényi lesz az egyik legfontosabb tagja. A báró fejében ekkor már kész tervek lehetnek az emlékszoborról, hiszen sétéi során az emlékmű pontos helyét is kiválasztotta. „Többen azon szikla nézésére mentünk, hová azon emlék tételét javalltam, melyet a most itt lévő magyarok akarnak felállítani” – olvashatjuk naplójában 1839. július 15-i keltezéssel. Az ércoroszlán – mivel ezt az alakot kapta a Priessnitznek tisztelgő emlékmű –, a gyógyépület közeléből induló, mintegy másfél kilométer hosszú, ellipszis alakú promenád túlsó oldalára került, éppen egy kényelmes sétányira a fürdőépületektől, ráadásul gyönyörű kilátással a völgyben fekvő városra.¹⁸

A domb tetején kiépült fürdőt és a várost összekötő sétány közelében volt a Wesselényi alapította közkert. A kert alapját képező telket 1839-ben vásárolta meg a várostól.¹⁹ A telek a Staiè folyócska mentén, a Wasser Gasse-n (ma Vodní ulice, illetve ulice Otakara Bæziny) volt. A naplóba bejegyzett költségek között 1839 októberében szerepel egy kertésznek kifizetett, 2 forintnyi összeg, ami arról tanúskodik, hogy a kertrendezési munkálatok már ez év késő nyarán, kora őszén elkezdődhettek. A kertről, pontos méretéről, kinézetéről sajnos igen csekély információk állnak rendelkezésünkre. A Wesselényi-kert a fürdőkön e korban elmaradhatatlan angolparkok mintájára épült ki. A báró a kert folyóparti, kopárabb részen facsometéket ültetett 1840 elején. A napló kertre vonatkozó egyszavas bejegyzései néha nehezen értelmezhetőek. 1840 után általában csak annyi szerepel, hogy „Kert”, néha kiderül, hogy az egész délutánját itt töltötte, levelet írt, olvasgatott, vagy botanikai érdeklődésének hódolt. Tompánál is olvashatunk néhány szót a parkról: „A vasoroszlán irányában van a Wesselényi kert az aljban, emlékezetes hely minden becsületes magyarnak, hol a nagy hazafi gyakran üldögélt a fák hűs árnya alatt. Itt is oroszslán szájából ömlik a víz”.²⁰ A parkot végül az 1903-as árvíz semmisítette meg (Mazura – Latner 1999: 40).

Wesselényi helyi létesítményei közül a város szempontjából legfontosabb a freiwaldai vízvezeték kiépítése lett, amelyben a báró kezdeményező készségének, ötleteinek és tetterejének szintén kiemelkedő szerepe volt. A báró pár nappal megérkezése után szembesült már a problémával, hogy a Priessnitz gyógymódjának alapját képző ivókúrához elengedhetetlen forrásvíz csak a fenti fürdő területén csörgedezik,

17 Mocsáry Lajos levele Reguly Antalhoz Freiwaldauból, 1847. november 5-én. Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Kézirattár. MS 5983/132.

18 A szobor, mely Ludwig Schwanthaler (1802–1848), neves bajor szobrász alkotása, 1840-re készült el.

19 Egy 1900-as, német nyelvű, Wesselényi gräfenbergi éveiről szóló újságcikk említ részleteket a Wesselényi kertről. Adolf Kettner: Die freiwaldauer Weberstochter und Ungarns Regulus. Schlesischen Zeitung, 1900. július 17. 143–144. (SOKA), Osobní fond Priessnitz – Ripper. Karton 33. [Nikolaus Wesselényi – patient Priessnitz v letech 1839–1850.]

20 Tompa 1848: 2. levél

a városban szállást találóknak így naponta többször kellett megmászniuk a meredek hegyoldalt, ha a terápiát komolyan be akarták tartani. A város eddig megelégedett a Staiè és a Bi la folyókból, illetve a kutakból nyert vízzel, saját erőből amúgy sem bírták volna a rendkívüli összeget kívánó vízvezetékrendszert kiépíteni. Erre csak akkor került sor, amikor Wesselényi, a Casino Egyesület előtt javaslatot téve, támogatókra talált, majd a szervezőbizottság élére állt.

A fürdőrendőrségi dokumentumok között található egy jegyzőkönyv, amely az 1840. február 8-i, a freiwaldai városházán lezajlott ülésről tájékoztat.²¹ Wesselényi Miklós ezen a napon kihallgatáson jelent meg Adolf Raymann polgármester, és a városi tanács előtt, és tolmácsolta nekik a tehetősebb gyógyvendégek döntését a vízvezeték kiépítésének ügyében. A feljegyzés szerint „a Gräfenbergben és Freywaldauban kúráló hölgyek és urak egyetértően abban, hogy saját költséjükre két ivókutat és egy víztározót (díszkutat) ajándékozzanak a város lakóinak. Wesselényi Miklós báró úr felajánlkozott továbbá, hogy nemcsak a vízvezeték kiépítéséhez szükséges pénzt fogja gyűjtéssel előteremteni, hanem a munkálatok irányítását is átveszi.”²² A polgármester természetesen örömmel kapott az alkalmon, belátva, hogy „egy ilyen vízvezeték Freiwaldau város minden lakója számára nagy jótéteményt jelent, a város pedig jelentéktelen bevételei miatt nem lenne képes saját erőből ennek kiépítésére.”²³ Az ajánlat elfogadása után kezdődhettek meg a munkálatok. Wesselényi terve az volt, hogy Gräfenbergből facsöveken vezessék le a forrásvizet, megoldva a tisztavíz problémáját, és a kutak működésének technikai részét is. A magasról érkező vizet ugyanis külön nyomásszabályozó szerkezetek nélkül könnyedén vezethették a város különböző pontjain felállított kutakba. Az így kiépített rendszer ötven évig szolgálta a város lakóit, a később kialakított modern vízvezetékrendszer is erre épült (Krause 1999: 68).

Egy 1840. március 22-én kelt beszámolóból és a csatolt akvarell mellékletből kiderül, hogy három kút felállítását tervezték. A város főterének egyik oldalán egy „kő bazént”, a tér másik oldalán, a polgármester lakása és a tanácsház között egy ivókutat, és Nassau hercegének lakása előtt egy másik ivókutat, mindhármat setzdorferi márványból. A nagyszabású tervek megvalósításához a dokumentum szerint 1984 forint 28 krajcár kellett volna. Ezt a hatalmas összeget a város nem volt képes előteremteni, így azt adományozásokból, felajánlásokból kellett összegyűjteni. Wesselényi élen járt az adakozásban, sokszor még hitelezett is a vízvezeték ötletét pártoló, ámde pénz szűkében lévő, vagy esetleg jelen nem lévő ismerősei számára. 1840. augusztus 15-én 100 forintot ajánl fel a „víz vonalra”, Kollonich nevében 150 forintot, Bánffy Albert helyett 50 forintot. „Báró Wesselényi különös fáradozásai révén adományokból már több mint 1500 forint összegyűlt. Az itteni polgárok körében is volt állítólag gyűjtés, önkéntes adományok is akadtak e cél megvalósítása érdekében.” – tájékoztatja a guberniumot a fürdőrendőrség.²⁴

A főtéri kutakat érintő nagyszabású építkezések 1840 szeptemberére befejeződtek. A járási hivatal számára tájékoztatás készült az ünnepségről és a további teendőkről:

21 SAO, Fond LPI., inv. è. 77. (Jednání o zavedení vodovodu ve Frývaldove 1840.), è.k. 8., No. 207.

22 Uo. SAO, Fond LPI., inv. è. 77. (Jednání o zavedení vodovodu ve Frývaldove 1840.), è.k. 8., No. 207.

23 Uo. SAO, Fond LPI., inv. è. 77. (Jednání o zavedení vodovodu ve Frývaldove 1840.), è.k. 8., No. 207.

24 SAO, Fond LPI., inv. è. 77., k. 8., No. 185.

Folyó év szeptember hónapban báró Wesselényi Miklós az elkészült szökőkutakba és vízvezetékekbe első ízben eresztett vizet, erre az eseményre sok gyógyvendéggel együtt megjelent ő is, hozzájuk csatlakozott az alázatosan aláírott jogi képviselő és több tanácsstag, valamint tekintélyes polgárok közöttük Adolf Raymann textilgyáros fekete öltönyben. Freiwaldau város gyógyvendégei nevében különösen Wesselényi Miklósnak nyilvánították ki magas elismerést és hálát, akinek e vízvezetéket köszönhetta a város. Ami pedig a nevezett vízvezeték fenntartását illeti, Wesselényi Miklós szóban és részben írásban is ígéretet tett, hogy a fürdővendégek ennek fenntartására a szükséges adományokat meg fogják adni – ami eddig még nem történt meg – de a vízvezetékszekrényeket megóvándó egy kis házikóval kívánják körülvenni, úgyhogy az alulírott magisztrátus szükségesnek látta, hogy saját, vagyis a város erejéből készíttesse el a vízvezetékszekrények beborítását, és teljes mértékben gondoskodjon a berendezés fenntartásáról.²⁵

A közkert, a vízvezeték, az emlékműállítás mellett 1839 júliusában Wesselényi uszodaépítésbe fogott, az erre alkalmas területet a Freiwaldau szomszédságában fekvő Böhmischdorfban találta meg. A Freiwaldau keresztlül folyó Staadè és Bi la a város határában találkozik össze, és a víz mint Bi la folyó folytatja útját a kiszélesedő mederben Böhmischdorf felé. A folyócska vízbőségét a gyakori esők biztosítják, valószínűleg ezt a lehetőséget kívánta kihasználni Wesselényi, amikor az „úszótó” ötlete megszületett a fejében. Ez év július 16-án boldogan jegyzi fel naplójában, hogy az úszóhely készítésére sikerült részvényeseket szereznie. 19-én pedig már az „úszó helyen dolgozókkal”, a „tó ásóval”, 20-án pedig egy ácsmesterrel tárgyal. Az uszodára szintén jócskán kellett áldoznia jövedelméből.

Freiwaldau városa rengeteget köszönhetett Wesselényi Miklósnak. A báró ötleteivel, energikus fellépésével, szervezőtehetségével, és nem utolsósorban anyagi segítségével annyi új létesítményt adott a városnak pár év alatt, amennyit az önerőből, talán, ha néhány évtized alatt tudott volna létrehozni. A szórakozás új lehetőségei, a higiénés viszonyok javulása, a társadalmi élet felpettedése jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy Priessnitz vízgyógyintézete elegáns, világhírű fürdővé válhatott. Talán Wesselényinek, a város jötevőjének tisztelegve keresztelték a város főterén álló vendéglőt Gasthaus zu Ungar, vagyis a „Vendéglő a Magyarhoz” névre ezzel is gyarapítva a sziléziai fürdő magyar vonatkozású emlékeinek a számát.

Gräfenberg híre alapítójának halála idején tetőzött (1851). A század második felében Vinzenz Priessnitz személyes vonzereje hiányzott, másrészt kiderült, hogy a hidegvízgyógymódok nem kötődnek sem forrásvízhez, sem az éghajlathoz, tehát kellő fölszereltség esetén mindenütt alkalmazhatók. Hidegvizes gyógyintézetet minden minősített monarchia-beli fürdőhelyen létesítettek, és sorra jelentek meg s vízgyógyászattal foglalkozó könyvek. Gräfenberg így fokozatosan veszített jelentőségéből, hírneve elhalványult a nyugat-csehországi fürdőké mögött.

²⁵ SAO, Fond LPI, inv. è. 77., k. 8., No. 1958.

FORRÁSOK

Bisztray Gyula 1962: *Tompa levelezése* I. Budapest

Oltványi Ambrus (szerk.) 1975: *Jókai levelezése 1860–1875*. Budapest

Tompa Mihály 1848: *Gräfenbergi levelek*. Kézirat. (Státní okresní archiv Jeseník [SOKA]). Osobní fond Priessnitz-Ripper)

Státní archiv v Opavi, Fond Lázeňská Policejní Inspekce (LPI) Frývaldov.

Státní okresní archiv Jeseník, Kurlisty 1839–1853.

Báró Wesselényi Miklós naplója 1814–1843-ból. (MOL, Mikrofilmár)

Báró Wesselényi Miklós kiadási könyve az 1839–1843-as évekre (Wesselényi Miklós iratai és levelei különböző családi levéltárakban 1823–1850., MOL, Mikrofilmár)

Magyar Tudományos Akadémia, Mocsáry Lajos levelei.

Magyar Tudományos Akadémia, Reguly Antal levelei.

Kettner, Adolf: Die freiwaldauer Weberstochter und Ungarns Regulus. *Schlesischen Zeitung*, 1900. 07. 17. 143–144. (SOKA), Osobní fond Priessnitz – Ripper. Karton è. 33. (Nikolaus Wesselényi – pacient Priessnitz v letech 1839–1850.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bencze József 1959: A magyar nép mesterséges gyógyfürdőiről, a füstölésről, gőzölésről. *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 12. 5–46.

Ferenczi Zoltán 1904: Báró Wesselényi Miklós levelei Deák Ferenchez. *Történelmi Tár*

Hofmeister, Miroslav MUDr. 1958: *Vinzenz Priessnitz vodní doktor na Graefeberku*. Olomouc

Kapper, Emmanuel 1871: *První vodoléčebný ústav Gräfenberk a jeho okolí lázeňským hostiám a turistům*. Praha

Kósa László 1999: *Fürdőélet a Monarchiában*. Budapest

Krause, Gustav 1999: Vinzenz Priessnitz a gazdasági rozvoj Frývaldova a Gräfenberku v letech 1848–1938. *Vinzenz Priessnitz (1799–1851) almanach k 200. výročí narození*. Jeseník

Márkosfalvi Barabás Miklós önéletrajza 1944: Kolozsvár

Mazura, Vít zslav – Latner, Jaromir 1999: *Průvodce po ěchách, Moravi a Slezsku. Lázně Jeseník. Prameny a pomněky*. Praha

Munde, Karl 1838: *A Graefenbergi vizgyógyintézet és Priesznitz gyógy mód körülményes leírása mind azon betegek számára, kik Graefenbergre menni, a vagy a gyógyítást otthon végbe vinni szándékoznak*. Kolozsvár

Tinzová, Bohumila 1999: Archivní materiály k osobí Vincenze Priessnitze a k vývoji lázni Gräfenberk ve Státním okresním archívu Jeseník. *Vinzenz Priessnitz (1799–1851) almanach k 200. výročí narození*. Jeseník

Trócsányi Zsolt 1965: *Wesselényi Miklós*. Budapest